

A TANULÓ KÖZÖSSÉGEK VIZSGÁLATA – MÓDSZERTANI HÁTTÉR

DOI 10.35402/kek.2019.1.3

Absztrakt

Tanulmányunkban arra vállalkozunk, hogy a *Közösségi tanulás és társadalmi innováció* kutatásunk módszertani hátterét bemutassuk. A kutatás keretében azt vizsgáljuk, hogy milyen szerepe van a tanulásnak, a felnőttek tanulásának, a közösségi tanulásnak a hátrányok leküzdésében. A közösség a hátrányos helyzetből milyen utakon, módokon keresheti a kitérőt? A tanulás hogyan járul hozzá egy településrész, település, térség fejlesztéséhez, felzárkóztatásához; kisebb-nagyobb közösség átalakulásához, hogyan jelenik meg benne az egymástól tanulás, tudásátadás (tanuló közösségek)? Hogyan jelenik meg valamilyen közösségi alapú, együttműködésen alapuló újdonság, társadalmi újítás? Társadalmi újítás alatt Bradford (2004), Ferguson (2017), Kozma (2018) megközelítéséhez hasonlóan olyan új társadalmi tevékenységet értünk, amely egy probléma megoldását célozza, miközben új társadalmi magatartásokat, attitűdöket alakít ki. A tanulmányban a vizsgálat módszereit, vizsgálati szempontjait mutatjuk be.

Abstract

Our research attempts to examine the role of learning, adult learning and community learning in overcoming disadvantages; the ways and means by which a community might break out of its disadvantaged situation; the forms of learning in the region that may contribute to development. We differentiates 4 fields of learning: formal, non-formal, cultural and community learning. This study attempts to present the methodological background. The first phase involves investigation by the indices: the area, population, migration balance, ageing index, rate of unemployment of the region (mostly township) under survey, as well as the proportion of unemployed young job-seekers, the number of enterprises in operation for 1000 residents (pieces), number of registered NGOs for 1000 residents (pieces). These indices were acquired by the data collection procedures of Hungarian statistics and are reliably available in the

long run, in a time series analysis. As a second stage, taking as a point of departure the data of the LeaRn index generated in the Learning Regions in Hungary research, we attempt to describe the situation of the township from the aspect of learning. With the help of the LeaRn database the township results are compared with national averages, the standing of the settlements in the township are examined and compared to townships of similar social and economic standing. We attempt to provide an answer to the question what the similarities and differences could mean.

1. Bevezetés

A tanulás (a szó legtágabb értelmében) olyan tevékenység, amely képes meghatározni egy térség kilátásait és jövőjét. Akár élére is állíthatjuk a dolgot: tanulás nélkül az adott térségnek nem lesz jövője. Sőt, talán megkockáztatjuk azt is, hogy minden térség jövője azon múlik, mennyi és milyen tanulás folyik benne (Kozma 2016).

Az általános műveltség és a különböző készségek (alap-, kulcs-, menedzsment-, állampolgári készségek stb.) szerepe felértékelődött. E készségek megléte nélkül nehezen érvényesíthető a szaktudás. Az említett ismeretek és készségek fejlesztése, bizonyos rétegek számára megszerzése a felnőttképzés révén lehetséges. Többek között ennek is köszönhető, hogy a felnőttképzés (szak- és általános képzési vonatkozásban is) kérdése hazánkban és egész Európában egyre inkább kiemelt szerepet kap, gazdasági és társadalmi megközelítésben egyaránt.

A hazai és nemzetközi szakirodalmi források és példák egyaránt azt mutatják, hogy a felnőtt tanulás nem csupán gazdasági kérdés. A felnőttképzés szerepe a társadalmi felzárkózásban jelentős. A felnőttképzés lehetővé teszi a polgárok tanuláshoz való jogának szabad érvényesülését; megalapozza és kiegészíti a szakképzési, munkaerő-piaci és munkahelyi képzéseket; hozzájárulhat a leghátrányosabb helyzetben lévő rétegek (lemorzsolódott fiatalok, felnőttek, alacsony iskolai végzettségűek, bevándorlók) társadalmi integrációjához. Egy eredményes felnőttképzési program nemcsak a jóléti, foglalkoz-

atási mutatókra hathat pozitívan, hanem például az egészségügyiekre is.

2. A Közösségi tanulás és társadalmi innováció kutatás módszertani háttere

A kutatásunk⁹ keretében arra vállalkozunk, hogy megvizsgáljuk, hogy milyen szerepe van a tanulásnak, a felnőttek tanulásának, a közösségi tanulásnak a hátrányok leküzdésében. A közösség a hátrányos helyzetből milyen utakon, módokon keresheti a kitorést? Egyes térségekben mely tanulási formák tudnak hozzájárulni a fejlődéshez? A kutatás négy tanulási területet különít el, a formális, nemformális, kulturális és közösségi tanulás területeket. A formális terep elsősorban a közoktatás, a felsőoktatás. A nem formális tanulási színterek: különböző jellegű felnőttképzési tevékenységek, pl. a különböző szakképzettséget nyújtó vagy általános célú képzések. Ezek akár munkahelyen, felnőttképzési intézményekben, de kulturális intézményekben is lehetnek. A kulturális tanulás: szélesen értelmezve, beleértve a zene, a média, a sport területét. A közösségi tanulás: a civil szervezetek és hálózataik, partnerségek, intézményi-civil együttműködések, társadalmi részvétel – politikai aktivitás, vallási aktivitás stb.

A kutatás második ütemében (Közösségi tanulás és társadalmi innováció – LearnInnov) azt is vizsgáljuk, hogyan jelenik meg valamilyen közösségi alapú, együttműködésen alapuló újdonság,

9 *Tanuló régiók Magyarországon* kutatás (LeaRn), majd *Közösségi tanulás és társadalmi innováció* (LearnInnov) kutatás. A LeaRn projekt keretében arra vállalkoztunk, hogy kutatási szempontból vizsgáljuk meg egy adott területi és társadalmi egység azon gazdasági, politikai és kulturális tényezőit, amelyek hozzájárulnak egy tanuló régió (LR) kialakulásához. Olyan térképet igyekeztünk előállítani, amely a kutató által elérhető „hivatalos” statisztikák (esetünkben a 2011-es népszámlálás) alapján, azt sokszorosán kiegészítve, értelmezve és átértelmezve azt mutatja meg, hogy a Magyarországon folyó tanulási tevékenységek alapján miként jellemezhetőek az ország egyes térségei. A tanuló régiót és a tanulási közösségeket részben statisztikai, részben pedig terepen végzett kutatás segítségével vizsgáltuk. A kutatás eredményei összefoglaló magyar nyelvű kötet Kozma Tamás és mtsai 2015 *Tanuló régiók Magyarországon*. Debreceni Egyetem Felsőoktatási K&F Központ CHERD-Hungary, Debrecen <http://mek.oszk.hu/14100/14182/14182.pdf> Angol nyelvű kötet: Tamás Kozma et al. 2016 *Learning Regions in Hungary: From Theories to Realities*. Tribun EU, Brno <http://mek.oszk.hu/16100/16145/16145.pdf>

társadalmi újítás. Társadalmi újítás alatt Bradford (2004), Tripp – Toedtling (2008), Kozma (2018) megközelítéséhez hasonlóan olyan új társadalmi tevékenységet értünk, amely egy probléma megoldását célozza, miközben új társadalmi magatartásokat, attitűdöket alakít ki.

A társadalomstatistikai adatok legtöbb Európai Unió tagországban már rendelkezésre állnak, azonban ezek tanulási szempontú csoportosítása, helyzetelemzésre használata nem jellemző, pedig az oktatáspolitikai döntések, a társadalomfejlesztés megalapozásához szükségesek ez adatok együttes kezelése. Ezen túl az, hogy megnézzük, az egyes területek elemzése, tanulás szempontjából hátrányos helyzete vagy épp eredményessége mögött milyen háttér van, milyen jó példák, gyakorlatok vannak, amelyek mások számára is adaptálhatók – még kevésbé jellemzők. A kutatásunk több lépcsőben erre irányul. Ez a tanulmány ennek módszertani hátterét igyekszik bemutatni.

Elsőként az esetek feltárását megelőzően bemutatjuk az adott térség társadalmi-gazdasági helyzetét, valamint az oktatásra vonatkozó mutatók által a tanulás helyzetét. A Központi Statisztikai Hivatal adatbázisa, a TEIR (Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer) adatbázis, valamint a Tanuló régiók Magyarországon kutatás (LeaRn) index alapján bemutatjuk a kiválasztott térség, járás társadalmi-gazdasági háttérét.

Első lépésben a következő mutatók mentén vizsgálódunk, elsősorban leíró jelleggel: a vizsgált térség (legtöbbször járás), település területe, lakónépessége, vándorlási egyenlege, öregedési mutatója, munkanélküliségi rátája, pályakezdő munkanélküliek aránya, 1000 lakosra jutó működő vállalkozások száma (db), regisztrált nonprofit szervezetek ezer lakosra jutó száma (db). Ezek a mutatók a magyarországi statisztikai adatgyűjtés részeként hosszú távra visszamenőleg, idősorosan, megbízhatóan elérhetők.

Második lépésben a Tanuló régiók Magyarországon kutatás eredményeként kialakított LeaRn index adatait alapul véve igyekszünk bemutatni a járás helyzetét tanulási szempontból. A LeaRn adatbázis adatai segítségével összevetjük a járási adatokat az országos átlagértékekkel, megvizsgáljuk a járáson belül a települések helyzetét. Összehasonlítjuk hasonló társadalmi-gazdasági helyzetű járással. Próbálunk arra választ találni, hogy mi lehet az oka a hasonlóságoknak, különbségeknek.

A LeaRn index egy speciális, a tanulásra vonatkozó eszköz. A kialakításához felhasználtunk nem-

zetközi kutatási előzményeket. A Jacques Delors (1996) koncepcióján alapuló CLI-t, illetve az érre épülő ELLI-t, valamint a DLA mutatóit. Ezekon alapulnak az általunk LeaRn Indexnek (LI) nevezett hazai komplex mutató mérőszámai (Kozma et al. 2015).

A Composite Learning Indexet (CLI) az „élethosszig tartó tanulás” mérhetőségének kérdését vizsgálva kanadai kutatók (Canadian Council of Learning) fejlesztették ki, ez egy olyan indikátor- és mérőeszköz-rendszer, amely alkalmas országos, regionális, kistérségi és települési szinten is a tanulási aktivitások mérésére. A Composite Learning Index (CLI). (Lachance, é.n) összesen 17 indikátort és 24 mérőszámot azonosít az élethosszig tartó tanulás méréséhez. Ezek mindegyike az UNESCO nemzetközi konferenciáján kidolgozott tanulás négy pillérén nyugszik: (1) megtanulni tanulni; (2) megtanulni cselekedni; (3) megtanulni együtt élni; (4) megtanulni létezni (Kozma és mtsai 2015:21). A statisztikai adatok, melyekből az indikátorokat képezik, a következő jellemzőkkel rendelkeznek: Kanada egész területére kiterjednek; regionális és/vagy tartományi szinten is elérhető; rendszeres adatgyűjtés eredményeként születnek és megbízható forrásból származnak (Canadian Council of Learning 2010).

Az Európai Lifelong Learning Indexet (ELLI) a kanadai CLI mintájára 2008-ban a német Bertelsmann Alapítvány kutatói fejlesztették ki, létrehozva ezzel Európa első komplex LLL indikátorát (Hoskins – Cartwright – Schoof 2010). Az ELLI-index csak egy – bár igen fontos – része az Európai Lifelong Learning Indikátor projektnek. A CLI-hez hasonlóan az ELLI-index szintén a tanulás négy pillérén (oktatás; munka – tanulás – otthon, a mindennapi életben; tanulás közösségben) nyugszik, s 23 európai ország adatai alapján 17 indikátor és 36 mérőszám segítségével méri az LLL-aktivitásokat. Célja az, hogy a tanulás négy pillérének függvényében nemzetközi – és ahol lehetséges, regionális szintű – összehasonításokat lehessen végezni az LLL helyzetképeinek feltárására. A CLI-index országos, regionális, kistérségi és települési szintű elemzésekhez egyaránt felhasználható, míg az ELLI-index országos és – kisebb mértékben – regionális szintű elemzésekhez alkalmazható.

A német kutatók által megalkotott tanulási atlasz – Deutscher Lernetlas (DLA), nem csupán az ELLI-kutatás (Schoof et al. 2011) folytatásának tekinthető, hanem a tanuló régió koncepció felülvizsgálatának is. Az ELLI abból a szempontból jelentős, hogy ez volt az első olyan európai kutatás,

amely az élethosszig tartó tanulás és a tanuló régiók meglétének és mértékének mérésére tett kísérletet. A DLA-kutatás ennek a továbbfejlesztése. Négy dimenziót (intézményi tanulás; munkahelyi, szakmai tanulás; társadalmi vagy közösségi tanulás; személyes tanulás) és 38 mérőszámot tartalmaz.

A Magyarországra vonatkozó, településoros adatokra támaszkodó statisztikai adatfeldolgozásunk, indexalkotási kísérletünk célja a magyar települések tanulóhoz való viszonyának megjelenítése volt. Kerestük azokat a településeket, település-együtteseket, régiókat, ahol az országos átlagoktól eltérően jobbak (vagy rosszabbak) a szélesan értelmezett (formális, non-formális, kulturális és közösségi) tanulás eredményei (pl.: iskolázottság) és lehetőségei (pl.: intézményhálózat, elérhetőség).

Szakértői véleményekre (Kozma és mtsai 2015; Juhász 2015; Engler és mtsai 2013; Benke 2013; Forray – Kozma 2014; Teperics – Czímre – Márton 2014) támaszkodva kiválasztottunk 20 mérőszámot, amelyek (megítélésünk szerint) alkalmasak a jelenség leírására.

Megközelítésünkhöz a CLI index-képzési elvei álltak legközelebb, mert a területiség kérdését hangsúlyl kezelik, és eredményei országos, regionális, kistérségi és települési szintű elemzésekhez egyaránt felhasználhatók. Kulcskérdés a jelenség indikátorokkal, elérhető adatokkal történő megjelenítése. A nagy közigazgatási határokkal rendelkező Kanada esetén ez több mint 4500 települést, Magyarország vonatkozásában pedig 3200 feletti területi egységet jelent, így kellően árnyalt képet kaphatunk segítségükkel. A statisztikai adatgyűjtés sajátosságaiból következően (települési szinttől aggregálják az adatokat a nagyobb közigazgatási egységek irányába) ez a legfinomabb vizsgálat lehetőségét adja. A feldolgozás során következetesen mindig ezt a területi egységet használtuk.

A mérni kívánt jelenség célcsoportjának kiválasztásakor a CLI és ELLI mérőszámaihoz hasonlóan az egyének települési szintű adatainak és az intézmények adatainak egyszerre történő alkalmazása mellett döntöttünk. Az informatív családi adatgyűjtés eredményeit (CLI), vagy a munka minőségére vonatkozó információkat (ELLI) nem tudjuk a lakosságra és Magyarország minden településére vonatkozóan elérni, emiatt ezeket más (hasonló tartalmú) paraméterekkel kell kiváltanunk. A módszertani mintaként felhasznált előzmények (CLI, ELLI, DLA) mindegyikében fellelhető ilyen megoldás. A települések lakosságára vonatkozó mutatók mellett (pl. diplomások aránya) vannak az intézményi

adatok (pl. elérhetőség) és a családok kiadásainak arányában történő információk is. Esetünkben a település lakossága (mint csoport) és az intézményi adatok kombinációjával megvalósíthatónak tűnik a tanuláshoz való viszony területi megjelenítése. Az informatív családi adatgyűjtés eredményeit (CLI), vagy a munka minőségére vonatkozó információkat (ELLI) nem tudjuk a lakosságra és Magyarország minden településére vonatkozóan elérni, emiatt ezeket más (hasonló tartalmú) paraméterekkel kell kiváltanunk.

Általában igaz, hogy a mérőszámok kiválasztásakor az adatgyűjtés komoly korlátokat jelentett. Csak olyan adatokat használhattunk fel, amit országosan, de településszinten gyűjtöttek. Teljes körű, saját adatgyűjtés lehetősége nélkül a sok esetben kompromisszumra kényszerültünk, és az általunk jónak/jobbnak vélt mérőszámok helyett a KSH és egyéb (kulturális statisztikák, OSAP 1665, stb.) központi adatfelvétel eredményeivel dolgozhattunk. A jelenséget jobban bemutató saját adatfelvétel lehetősége a „mélyfúrás” jellegű területi feldolgozásokra maradt.

Az adatok hozzáférhetősége határolta be a vizsgált időszakot is. A legrészletesebben hozzáférhető

településsoros adatok Magyarországon a Népszámlálásokhoz kötődnek, emiatt a vizsgálat minden mérőszám esetében a 2011-es év adataival zajlott.

A csoportok (települések lakossága) és az intézmény (településeken fellelhető intézmények) jellemzőinek vizsgálatához felhasznált adatok a létező módszertan (CLI, ELLI, DLA) és a hozzáférhető adatok összefésülésének eredményeként a következőképp csoportosíthatók: változtatás nélkül felhasználható, átalakítva felhasználható, illetve kiváltandó adatok. Statisztikai módszerekkel a mérőszámokat egy indexbe rendeztük.

Mindezek alapul szolgálnak az egyes települések esetének feltáráshoz, az esetek kiválasztását is segítik.

A harmadik lépésben a jelenségek mélyebb megértésre terepkutatást végzünk, eseteket tárunk fel. Kvale (2005) metaforájával élve utazóként fedezzük fel a jelenségeket, megfigyelünk, beszélgetünk, kérdezzük, értelmezünk, és ezek alapján adatokat generálunk, az általunk hallottakból egy történet formálódik. A kvalitatív módszerekkel terepkutatás, esettanulmány, félig strukturált interjúk révén próbálunk a helyi folyamatokról információkat szerezni.

1. táblázat A LeaRn indexet alkotó pillérek és mérőszámok (Teperics – Szilágyiné Czímre – Márton 2016:246)

I. pillér	II. pillér	III. pillér	IV. pillér
Intézményi/formális tanulás	Non-formális tanulás	Kulturális tanulás	Társadalmi aktivitás/közösségi tanulás
A 10 évnél idősebb népességből az egyetlen osztályt sem teljesítők aránya.	Az regisztrált felnőttképzési intézmények 1000 lakosra jutó száma.	Kulturális intézmények 1000 lakosra jutó száma.	A vallási aktivitás (1000 lakosra jutó hívők száma).
A legalább befejezett általános iskolával rendelkezők aránya a 15 évnél idősebb népességből.	Az akkreditált felnőttképzési programok 1000 lakosra jutó száma.	Helyi médiumok (Tv, rádió, nyomtatott sajtó) 1000 lakosra jutó száma.	Nonprofit szervezetek 1000 lakosra jutó aránya.
A legalább befejezett közeépiskolával rendelkezők aránya a 18 év feletti népességből.	A felnőttképzéseket befejezők/lakosság arányában.	Különböző művelődési formákban történő rendszeres részvétel aránya.	Kisebbségi önkormányzatok 1000 lakosra jutó aránya.
A diplomával rendelkezők aránya a 25 évnél idősebb népességből.	A felnőttképzésekre beiratkozottak/befejezők aránya.	Kulturális rendezvényeken való részvétel aránya.	Vándorlási egyenleg (2001–2011).
A központi települések (kistérségi-, megye- és regionális székhelyek) időbeli elérhetősége.	A támogatott és a nem támogatottak felnőttképzésekben résztvevők aránya.	Legalább 30 Mgps sáv szélességre képes vezeték internet hozzáféréssel rendelkező lakosság aránya.	Politikai aktivitás (a 2010-es országgyűlési választásokon való részvétel aránya).

A fő kérdés, hogy az egyes térségekben mely tanulási területek és hogyan tudnak hozzájárulni a fejlődéshez? Milyen hálózatokba szerveződve, milyen partnerségek keretében jelennek meg innovatív kezdeményezések? Mi jellemzi ezeket?

A helyi adottságoknak megfelelően, más-más tanulási tevékenységet (van, aki a formális tanulás helyzetére fókuszál; van, aki a kulturális tanulás egy-egy elemét tárja fel; van, aki a kulturális és közösségi tanulás terén a kulturális tevékenységekre és a civil aktivitásra összpontosít) vizsgálnak a kutatók. De az alapkoncepció, hogy a tanulás, hogyan járulhat hozzá egy térség felzárkóztatásához, fejlesztéséhez, a közösségben való lét, a közösségi tanulás, mit jelenthet egy térség fejlődése szempontjából, azonos.

A települések életében meghatározó eseteket tárnak fel. Ezek – a vizsgálódások alapján – különböző területeken jelennek meg, pl. sport, egyházi közösségek, szociális ellátás, kulturális-művészeti élet. Az esetek feltárása kapcsán a következő kérdésekre próbálnak választ találni: Milyen területen – területeken hat fejlesztésként az eset? Kikhez köthetők a tevékenységek, kiket szolgálnak, kik az érdekeltek, pl. résztvevők, együttműködő partnerek, hasznélvezők, döntéshozók, finanszírozók, akiknek szerepük van a folyamatban? Melyek a tevékenységek céljai, területi hatókörök? Milyen feltételek szükségesek a tevékenységekhez? Hogyan tarthatók fent hosszabb távon? Milyen tanulságokkal szolgálhatnak mások számára? Mennyiben szolgálhatnak mintaként?

Esettanulmányok készültek a Makói járás, a Hajdúhadházi járás, a Hajdúnánási járás, a Sellyei járás, a Siklói járás, a Sátoraljaújhelyi járás területén végzett vizsgálatok alapján.

Felhasznált irodalom

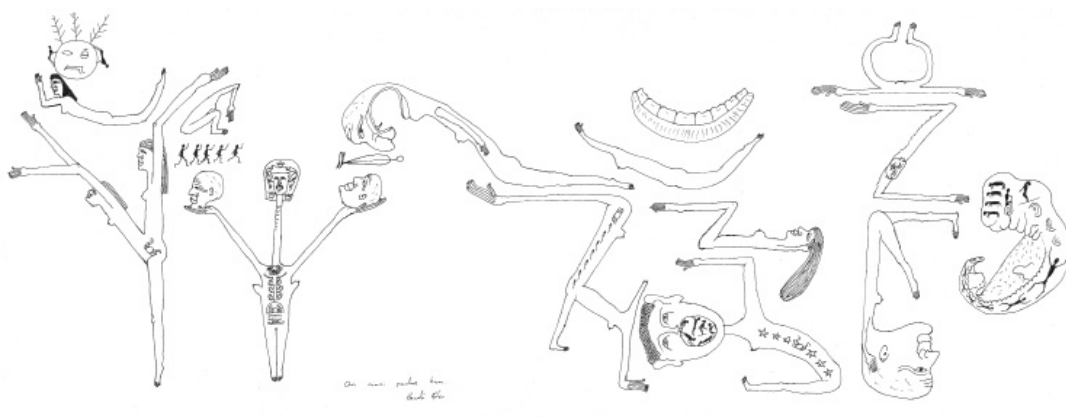
- Benke Magdolna 2013 A tanuló régiók, a tanuló közösségek és a szakképzés. *Szakképzési Szemle*, 29. 3:5-21.
- Bradford, Neil 2004 *Creative Cities: Structured policy dialogue backgrounder*. Canadian Policy Research Networks, Ottawa
- Canadian Council on Learning 2010 *The 2010 Composite Learning Index. Five Years of Measuring Canada's Progress in Lifelong Learning*. http://css.escwa.org/lb/sd/1382/Canadian_Learning_Index.pdf (Letöltés ideje: 2018.04.10.)
- Engler Ágnes – Dusa Ágnes Réka – Huszti Andrea – Kardos Katalin – Kovács Edina 2013 Az intézményi tanulás eredményessége és minősége, különös tekintettel a nem hagyományos hallgatókra. In Andl Helga – Molnár-Kovács Zsófia szerk. *Iskola a társadalmi térben és időben. 2011–2012. II. kötet*. Pécsi Tudományegyetem „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs, 187-200.
- Forray R. Katalin – Kozma Tamás 2014 Tanuló városok: alternatív válaszok a rendszerváltozásra. In Juhász Erika szerk. *Tanuló közösségek, közösségi tanulás: A tanuló régió kutatás eredményei*. CHERD, Debrecen, 20-50.
- Hoskins, Bryony – Cartwright, Fernando – Schoof, Ulrich 2010 *The ELLI index Europe 2010. ELLI European lifelong learning indicators: Making lifelong learning tangible!* Gütersloh Bertelsmann Stiftung http://www.icde.org/European+ELLI+Index+2010.b7C_wlDMWi.ips (Letöltés ideje: 2018.01.04.) https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=7&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwi_z53Ynv7gAhVMKuwKHXFUAIQFjAGegQIABAB&url=https%3A%2F%2Fwww.scribd.com%2Fdoc%2F56714858%2FEuropean-LLL-Indicators-2010&usq=AOvVaw2z89C9a1n1XKqzcr5_f5AE
- Juhász Erika 2015 Sectors and Institutions of the Cultural Learning in Hungary. In Erika Juhász Erika – Tamásóvá, Viola – Petlach, Erich eds. *The Social Role of Adult Education in Central Europe*. Debrecen, University of Debrecen, 121-136.
- Kozma Tamás és munkatársai 2015 *Tanuló régiók Magyarországon*. CHERD, Debrecen
- Kozma Tamás 2016 A tanulás térformáló ereje. *Educatio*, 2:161-169.
- Kozma Tamás 2018 *Társadalmi tanulás és helyi innovációk*. <https://www.researchgate.net/publication/324840861>
- Kvale, Steinar 2005 *Az interjú*. József Műhely Kiadó, Budapest
- Lachance, Marc (é.n) *Composite Learning Index*. http://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/platform/Source/Seminar%202008/presentationSchoofLachance_fr.pdf (Letöltés ideje: 2018.04.27.)
- Schoof, Ulrich – Blinn – Miika, Schleiter, André – Ribbe, Elisa – Wiek, Johannes 2011 *Deutscher Lernatlas. Ergebnisbericht*

2011. Gütersloh, Bertelsmann Stiftung.
<https://www.bertelsmann-stiftung.de/en/publications/publication/did/deutscher-lernatlas-ergebnisbericht-2011/> letöltés ideje: 2018.03.27.

Teperics Károly – Czimre Klára – Márton Sándor 2014 A társadalomföldrajzi/regionális tudományi kutatások felhasználásának lehetőségei a tanuló régiók kutatásában. In Juhász Erika szerk. *Tanuló közösségek, közösségi tanulás: A tanuló régió kutatás eredményei*. CHERD, Debrecen

Teperics Károly – Szilágyiné Czimre Klára – Márton Sándor 2016 A tanuló városok és régiók területi megjelenése és társadalmi-gazdasági mutatókkal való kapcsolata Magyarországon. *Educatio* 2:245-259.

Trippel, Michaela – Toedtling, Franz 2008 *Regional Innovation Cultures*. https://www.researchgate.net/publication/228746771_Regional_Innovation_Cultures

Handó Péter – Om mani padme hum (tus, papír, 38x14 cm)